

ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО  
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД  
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»  
(назва навчального підрозділу)

## КУРСОВА РОБОТА

**з дисципліни:** Теоретико-методологічні основи психології

**на тему:** Принцип детермінізму в психології: класичні та сучасні  
інтерпретації

Студента Джафарова Айтен  
курсу 1

групи ТУчн-8-25-М1ПС-Н (2.0здс)

напряму підготовки (спеціальності)

Керівник: Храпко Т.А., к.пед.н., доцент

Оцінка:

Національна шкала \_\_\_\_\_

Кількість балів: \_\_\_\_\_ ECTS \_\_\_\_\_

Члени комісії

|          |                        |
|----------|------------------------|
| _____    | _____                  |
| (підпис) | (прізвище та ініціали) |
| _____    | _____                  |
| (підпис) | (прізвище та ініціали) |
| _____    | _____                  |
| (підпис) | (прізвище та ініціали) |

2026 рік

## ЗМІСТ

|                                                                                         |    |
|-----------------------------------------------------------------------------------------|----|
| ВСТУП.....                                                                              | 3  |
| РОЗДІЛ 1. ПРИНЦИП ДЕТЕРМІНІЗМУ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ПСИХОЛОГІЇ                       |    |
| 1.1. Філософські витоки принципу детермінізму.....                                      | 7  |
| 1.2. Формування принципу детермінізму в психологічній науці.....                        | 14 |
| 1.3. Значення принципу детермінізму для розвитку психологічної теорії та практики.....  | 20 |
| РОЗДІЛ 2. КЛАСИЧНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПРИНЦИПУ ДЕТЕРМІНІЗМУ В ПСИХОЛОГІЇ                     |    |
| 2.1. Детермінізм у біхевіоризмі та психоаналізі.....                                    | 24 |
| 2.2. Детермінізм у діяльнісному та культурно-історичному підходах.....                  | 27 |
| 2.3. Порівняльний аналіз класичних підходів до розуміння детермінізму.....              | 29 |
| РОЗДІЛ 3. СУЧАСНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПРИНЦИПУ ДЕТЕРМІНІЗМУ В ПСИХОЛОГІЇ                      |    |
| 3.1. Системний та ймовірнісний детермінізм у сучасній психології.....                   | 33 |
| 3.2. Біопсихосоціальна модель як сучасна форма детермінізму.....                        | 35 |
| 3.3. Проблема свободи волі та самодетермінації в сучасних психологічних концепціях..... | 37 |
| ВИСНОВКИ.....                                                                           | 40 |
| СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....                                                         | 42 |

## ВСТУП

Сучасний етап розвитку психологічної науки характеризується активним переосмисленням її теоретико-методологічних засад, що зумовлено як внутрішніми науковими потребами, так і загальними тенденціями розвитку гуманітарного знання. У цьому контексті особливого значення набуває звернення до фундаментальних принципів психології, які визначають логіку побудови теоретичних концепцій, методів дослідження та практичних підходів до вивчення психіки людини. Одним із таких базових методологічних принципів є принцип детермінізму, що виступає ключовою умовою наукового пояснення психічних явищ і поведінки особистості.

Принцип детермінізму в психології передбачає визнання причинної зумовленості психічних процесів, станів і властивостей особистості, а також їх залежності від сукупності зовнішніх і внутрішніх чинників. Упродовж історичного розвитку психологічної науки цей принцип зазнавав істотних трансформацій: від жорсткого механістичного розуміння причинності до складних системних, імовірнісних та багатофакторних інтерпретацій. Вивчення еволюції детерміністського підходу дозволяє глибше зрозуміти логіку становлення психології як науки та специфіку її методологічного апарату.

Актуальність звернення до проблеми детермінізму зумовлена також сучасними викликами, що постають перед психологічною наукою і практикою. Сьогодні психологія функціонує в умовах методологічного плюралізму, міждисциплінарної інтеграції та зростання уваги до унікальності людського досвіду. Це актуалізує необхідність узгодження детерміністських пояснень психічних явищ із такими категоріями, як свобода волі, саморегуляція, відповідальність і суб'єктність особистості. У зв'язку з цим принцип

детермінізму потребує переосмислення з позицій сучасних наукових підходів, що дозволяють уникнути редукціонізму та надмірного спрощення психічної реальності.

Крім того, аналіз класичних і сучасних інтерпретацій принципу детермінізму має важливе значення для розуміння методологічних відмінностей між провідними психологічними школами та напрямками. Різні теоретичні підходи по-різному трактують джерела детермінації психіки, надаючи пріоритет зовнішнім умовам, внутрішнім психічним механізмам або їх взаємодії. Таке розмаїття інтерпретацій не лише збагачує психологічну науку, але й створює певні труднощі у формуванні цілісної теоретичної картини, що зумовлює потребу в систематизації та порівняльному аналізі детерміністських концепцій.

Актуальність теми дослідження посилюється також її практичним значенням. Принцип детермінізму лежить в основі психологічної діагностики, консультування, психотерапії та психокорекції, оскільки саме він дозволяє виявляти причинно-наслідкові зв'язки між життєвими обставинами, внутрішніми переживаннями та поведінковими проявами особистості. Розуміння сучасних форм детермінізму сприяє більш адекватному вибору методів психологічного впливу та підвищенню ефективності практичної роботи психолога.

Таким чином, дослідження принципу детермінізму в психології, його класичних і сучасних інтерпретацій є актуальним як з теоретико-методологічної, так і з практичної точки зору. Звернення до даної проблематики дозволяє поглибити уявлення про закономірності психічного розвитку, розкрити специфіку причинної зумовленості психіки та визначити перспективи подальшого розвитку психологічної науки в умовах сучасних методологічних трансформацій.

**Метою курсової роботи** є теоретико-методологічний аналіз принципу детермінізму в психології, а також виявлення особливостей його класичних і сучасних інтерпретацій у межах різних психологічних підходів.

Відповідно до поставленої мети у роботі передбачено розв'язання таких **завдань**:

- розкрити філософські витоки принципу детермінізму та його значення для становлення наукового пізнання;
- проаналізувати процес формування принципу детермінізму в психологічній науці;
- охарактеризувати класичні інтерпретації детермінізму в основних психологічних школах;
- здійснити порівняльний аналіз класичних підходів до розуміння детермінації психічних явищ;
- розкрити особливості сучасних інтерпретацій принципу детермінізму в психології;
- визначити місце проблеми свободи волі та самодетермінації у сучасних психологічних концепціях.

*Об'єктом дослідження* є принципи та закономірності розвитку психологічної науки.

*Предметом дослідження* є принцип детермінізму в психології та особливості його класичних і сучасних інтерпретацій.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціальнонаукові принципи пізнання, зокрема принципи детермінізму, розвитку, системності, єдності теорії та практики. У роботі використано положення філософії науки, теоретичної та методологічної психології, а також концепції провідних психологічних шкіл.

Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань застосовано такі **методи дослідження**: теоретичний аналіз і синтез наукової літератури; порівняльно-історичний метод, що дозволяє простежити еволюцію принципу детермінізму; метод узагальнення і систематизації теоретичних положень; логіко-теоретичний аналіз психологічних концепцій. Застосування зазначених методів забезпечує цілісне та послідовне дослідження проблеми детермінізму в психології.

**Структура роботи.** Курсова робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

## **РОЗДІЛ 1. ПРИНЦИП ДЕТЕРМІНІЗМУ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ПСИХОЛОГІЇ**

### **1.1. Філософські витоки принципу детермінізму**

Проблема детермінізму є однією з центральних у філософії науки, оскільки вона безпосередньо пов'язана з питанням пояснення явищ дійсності, встановленням причинно-наслідкових зв'язків і можливістю наукового передбачення. У найзагальнішому розумінні детермінізм виступає філософським принципом, відповідно до якого всі явища об'єктивної реальності мають певні причини, умови існування та закономірності розвитку. Саме цей принцип лежить в основі наукового підходу до пізнання світу і протистоїть уявленням про випадковість як повну безпричинність подій.

У філософії науки детермінізм розглядається не як одновимірне поняття, а як складна система уявлень про взаємозв'язок причинності, необхідності та випадковості. В історичному розвитку наукового знання ці категорії набували різного змісту, що зумовлювало трансформацію самого розуміння детермінізму — від жорстких механістичних моделей до діалектичних і системних концепцій.

Категорія причинності є фундаментальною для розуміння детермінізму у філософії науки. Причинність означає такий зв'язок між явищами, за якого одне явище (причина) за певних умов породжує або зумовлює інше явище (наслідок). Наукове пізнання традиційно ґрунтується на припущенні, що між подіями існують об'єктивні причинно-наслідкові зв'язки, які можуть бути виявлені, описані та пояснені.

У класичній науці причинність розумілась лінійно та однозначно: кожен наслідок мав чітко визначену причину, а за однакових умов однакові причини неминуче породжували однакові наслідки. Таке трактування причинності

відповідало механістичній картині світу, сформованій у межах класичної фізики та поширеній на всі сфери наукового знання, включаючи гуманітарні науки [1, с. 112].

Однак у подальшому розвитку філософії науки було виявлено обмеженість такого підходу. Реальні процеси виявилися значно складнішими, ніж прості лінійні зв'язки. Це зумовило перехід до розуміння причинності як багатофакторного, опосередкованого та системного явища. У такому контексті причина розглядається не ізольовано, а у взаємодії з умовами, середовищем та внутрішньою структурою об'єкта. Відповідно, причинність перестає бути жорстко фіксованою і набуває ймовірнісного характеру, що має принципове значення для гуманітарних наук, зокрема психології.

Тісно пов'язаною з детермінізмом є категорія необхідності, яка відображає внутрішню, сутнісну зумовленість явищ і процесів. Необхідність у філософії науки означає те, що впливає з внутрішніх закономірностей розвитку об'єкта і не залежить від випадкових обставин. Саме через категорію необхідності наука прагне виявити загальні закони, що діють у певній сфері реальності.

У класичному детермінізмі необхідність часто ототожнювалася з неминучістю: якщо відомі всі причини, то результат є строго визначеним. Такий підхід забезпечував високий рівень передбачуваності, але водночас залишав мало простору для варіативності та індивідуальних відмінностей. З позицій сучасної філософії науки необхідність розглядається більш гнучко — як закономірна тенденція розвитку, яка може реалізовуватися через різні конкретні форми [1, с. 118].

У цьому контексті необхідність не виключає альтернатив, а лише задає межі можливого. Це означає, що один і той самий закон може проявлятися по-різному залежно від конкретних умов. Такий підхід дозволяє поєднати

детермінізм із визнанням складності, динамічності та відкритості реальних систем, що є особливо важливим для аналізу психічних явищ.

Випадковість у структурі детерміністського пояснення

Особливе місце у філософському аналізі детермінізму посідає категорія випадковості. На перший погляд випадковість може здаватися запереченням детермінізму, однак у сучасному філософському розумінні вона розглядається як його необхідний компонент. Випадковість означає форму прояву необхідності за конкретних умов, а не повну відсутність причинності.

У філософії науки випадковість трактується як результат перетину різних причинно-наслідкових ланцюгів, які не пов'язані між собою внутрішньо. Вона не заперечує закономірностей, а лише вказує на те, що не всі аспекти явища можуть бути виведені з одного єдиного чинника. Таким чином, випадковість виступає проявом складності реальних процесів, а не свідченням хаотичності світу [1, с. 123].

Визнання ролі випадковості суттєво розширює межі детерміністського підходу, дозволяючи поєднати причинну зумовленість із варіативністю та непередбачуваністю окремих подій. У такому розумінні детермінізм не ототожнюється з фаталізмом, а виступає як принцип, що враховує багатфакторність і відкритість розвитку.

Отже, у філософії науки детермінізм постає як складна методологічна концепція, що інтегрує категорії причинності, необхідності та випадковості. Його сучасне трактування ґрунтується на відмові від жорстких лінійних моделей і переході до системного, діалектичного бачення світу. Такий підхід створює теоретичні передумови для застосування принципу детермінізму у складних сферах наукового пізнання, зокрема в психології, де об'єкт дослідження відзначається високим рівнем варіативності та індивідуальної унікальності.

Філософське осмислення детермінізму забезпечує методологічну основу для подальшого аналізу його трансформацій у психологічній науці, дозволяючи уникнути спрощених інтерпретацій і редукціоністських підходів. Саме з цих позицій принцип детермінізму набуває статусу не лише пояснювального, а й евристичного інструменту наукового пізнання.

Класичний механістичний детермінізм сформувався в межах наукової картини світу Нового часу та тривалий період визначав методологічні засади розвитку природничих і гуманітарних наук. Його становлення було тісно пов'язане з досягненнями класичної фізики, зокрема механіки І. Ньютона, яка запропонувала уявлення про світ як про впорядковану, замкнену систему тіл, що взаємодіють між собою за чіткими та універсальними законами. У межах такого підходу детермінізм ототожнювався з жорсткою причинною зумовленістю всіх подій, а наукове пояснення зводилося до встановлення однозначних причинно-наслідкових зв'язків.

Ключовою характеристикою механістичного детермінізму є лінійна причинність, відповідно до якої кожен наслідок має одну або декілька чітко визначених причин, а за однакових умов ці причини завжди призводять до однакових результатів. Така модель причинності передбачає передбачуваність і повторюваність явищ, що розглядалося як основна ознака науковості. З цієї позиції світ постає як повністю пізнавана система, у якій випадковість трактується лише як прояв незнання причин, а не як об'єктивна характеристика реальності [2, с. 96].

У межах механістичного детермінізму будь-яке складне явище розкладалося на сукупність простіших елементів, взаємодія яких визначала загальний результат. Саме такий підхід зумовив поширення редукціонізму — методологічної установки, що полягає у зведенні складних процесів до їхніх найпростіших складових. Редукціоністське мислення вважалося ефективним

інструментом наукового аналізу, оскільки дозволяло застосовувати універсальні закони до різних сфер реальності, незалежно від їх специфіки.

Однак редукціонізм механістичного детермінізму мав і суттєві обмеження. Зведення складних систем до суми елементів призводило до ігнорування якісної своєрідності цілісних утворень, їх внутрішньої організації та динаміки розвитку. У філософії науки дедалі більше уваги приділялося тому, що властивості цілого не завжди можуть бути виведені з властивостей його частин. Це поставило під сумнів універсальність механістичної моделі детермінації, особливо щодо живих і соціальних систем [2, с. 102].

Критика механістичного детермінізму посилилася з розвитком наук про життя і людину, де виявилось, що лінійна причинність не здатна адекватно пояснити складні, багаторівневі та історично мінливі процеси. У таких системах один і той самий результат може бути зумовлений різними поєднаннями чинників, а незначні зміни умов здатні призводити до принципово різних наслідків. Це суперечило уявленню про однозначність причинно-наслідкових зв'язків, характерному для механістичного детермінізму.

Особливо проблематичним механістичний підхід виявився у застосуванні до гуманітарних наук. Людська поведінка, свідомість і діяльність не піддавалися поясненню виключно через зовнішні стимули або окремі фізіологічні механізми. Спроби редукувати психічні явища до фізичних чи біологічних процесів призводили до втрати їх смислового, ціннісного та соціального виміру. У результаті детермінізм почав сприйматися як такий, що обмежує розуміння свободи, творчості та унікальності людини.

Ще одним обмеженням механістичного детермінізму є його статичний характер. Світ у межах цього підходу розглядається як система, що функціонує за незмінними законами, тоді як розвиток трактується лише як переміщення

або кількісна зміна. Такий підхід виявився недостатнім для пояснення якісних стрибків, еволюційних змін і процесів самоорганізації, які не можуть бути зведені до простого додавання причинних впливів. Саме це зумовило поступовий перехід філософії науки до діалектичних і системних моделей детермінації.

Водночас слід зазначити, що механістичний детермінізм відіграв важливу історичну роль у становленні наукового мислення. Він сприяв утвердженню ідеї закономірності світу, розвитку експериментального методу та формуванню вимог до наукового пояснення. Його обмеження стали очевидними лише на певному етапі розвитку науки, коли з'явилася необхідність аналізу складних, відкритих і саморозвивальних систем.

Таким чином, класичний механістичний детермінізм, спираючись на лінійну причинність і редукціонізм, заклав фундамент для наукового розуміння причинної зумовленості явищ, проте виявився недостатнім для пояснення багатовимірних і динамічних процесів. Усвідомлення його обмежень стало важливою передумовою переходу до більш гнучких і комплексних інтерпретацій детермінізму, які згодом були розвинуті у філософії науки та психології.

Діалектичне розуміння детермінізму формується як альтернатива механістичним і редукціоністським моделям пояснення реальності та ґрунтується на визнанні складності, багаторівневості й динамічності процесів розвитку. У межах цього підходу детермінізм трактується не як жорстка та однозначна причинна зумовленість, а як система взаємопов'язаних факторів, що перебувають у постійній взаємодії та зміні. Такий підхід дозволяє поєднати ідею закономірності з визнанням розвитку, суперечливості та варіативності явищ.

На відміну від механістичного детермінізму, діалектичний підхід виходить з того, що причина і наслідок не існують як ізольовані та раз і назавжди задані елементи. Вони перебувають у відношенні взаємного переходу: те, що в одних умовах виступає як причина, в інших може бути наслідком або умовою подальших змін. Причинність у діалектичному розумінні має багатовимірний характер і включає взаємодію внутрішніх і зовнішніх чинників, об'єктивних умов і активності самого об'єкта [3, с. 141].

Важливою особливістю діалектичного детермінізму є акцент на розвитку як фундаментальній характеристиці реальності. Світ розглядається не як статична сукупність об'єктів, а як процес безперервних змін, у межах якого виникають нові якості, структури та рівні організації. Детермінація в такому контексті означає не фіксоване повторення одних і тих самих зв'язків, а закономірну зміну форм і способів взаємодії факторів у процесі розвитку. Це дозволяє пояснювати якісні стрибки, еволюційні перетворення та появу нових властивостей, що не можуть бути зведені до простого додавання причин.

Діалектичне розуміння детермінізму передбачає також визнання ролі суперечностей як джерела розвитку. Суперечності розглядаються не як логічні помилки чи відхилення від норми, а як внутрішні рушійні сили змін. Саме через напруження між протилежними тенденціями відбувається перехід системи на новий рівень організації. У цьому контексті детермінізм набуває динамічного характеру: розвиток не заперечує закономірності, а, навпаки, реалізує її в різноманітних і історично зумовлених формах [3, с. 147].

Суттєвим моментом діалектичного підходу є розуміння взаємодії факторів як цілісного процесу. Жоден чинник не може розглядатися як єдина й абсолютна причина явища. Результат завжди є наслідком взаємодії багатьох умов, серед яких одні можуть відігравати провідну роль, а інші — опосередковану. Таке бачення дозволяє уникнути спрощених пояснень і

враховувати контекст, у якому відбувається розвиток об'єкта. Саме тому діалектичний детермінізм є методологічно продуктивним для аналізу складних систем, зокрема соціальних і психологічних.

Важливим аспектом діалектичного детермінізму є поєднання необхідності та випадковості. Випадковість у цьому підході розглядається як форма прояву необхідності в конкретних умовах, а не як заперечення закономірності. Це означає, що розвиток не є жорстко запрограмованим, але водночас не є хаотичним. Він відбувається в межах певних можливостей, які задаються внутрішніми закономірностями системи та конкретною історичною ситуацією. Такий підхід створює теоретичні передумови для визнання варіативності шляхів розвитку без відмови від детерміністського пояснення.

Отже, діалектичне розуміння детермінізму розширює класичні уявлення про причинність, вводячи у фокус уваги взаємодію факторів, процесуальність і розвиток. Воно дозволяє подолати обмеження механістичних моделей, зберігаючи при цьому ідею закономірної зумовленості явищ. Саме в такому вигляді принцип детермінізму стає методологічною основою для аналізу складних і динамічних об'єктів, що має вирішальне значення для подальшого застосування цього принципу в психологічній науці.

## **1.2. Формування принципу детермінізму в психологічній науці**

Формування принципу детермінізму в психологічній науці відбувалося під суттєвим впливом природничо-наукової картини світу, передусім фізики та біології. На етапі становлення психології як самостійної науки саме природничі дисципліни слугували методологічним зразком науковості, задаючи критерії об'єктивності, пояснювальності та експериментальної перевірюваності знання. У цьому контексті детерміністські ідеї, розроблені в

межах природничих наук, були безпосередньо запозичені й адаптовані для пояснення психічних явищ.

Найбільш вагомий вплив на формування психологічного детермінізму справила класична фізика, у межах якої світ розглядався як упорядкована система об'єктів, що підкоряються універсальним законам руху та взаємодії. Фізичний детермінізм ґрунтувався на переконанні, що будь-яке явище має чітко визначені причини, а за умови повного знання цих причин можливе точне передбачення майбутніх станів системи. Таке розуміння причинності було сприйняте ранньою науковою психологією як ідеал пояснення, до якого вона прагнула наблизитися [4, с. 87].

Унаслідок цього психічні процеси почали розглядатися за аналогією з фізичними явищами — як такі, що мають об'єктивну, зовнішню щодо суб'єкта зумовленість. Це сприяло утвердженню уявлення про можливість строгого причинного аналізу психіки, а також розвитку експериментальних методів дослідження. Разом із тим механістичні уявлення про детермінацію, запозичені з фізики, часто ігнорували специфіку психічної реальності, її смислову та суб'єктивну природу.

Не менш значущим для становлення психологічного детермінізму був вплив біології, зокрема еволюційного вчення та фізіології. Біологічний детермінізм акцентував увагу на природній зумовленості психіки, її зв'язку з організмом і функціонуванням нервової системи. Психічні явища почали розглядатися як результат еволюційного розвитку, адаптації організму до умов середовища та дії біологічних механізмів. Це сприяло формуванню уявлення про психіку як функцію живої матерії, що підпорядковується загальним законам природи [4, с. 92].

Особливе значення мали дослідження у галузі фізіології вищої нервової діяльності, які заклали підґрунтя для рефлексорного підходу до пояснення

поведінки. Ідея рефлексу як закономірної відповіді організму на зовнішній вплив стала одним із ключових механізмів перенесення біологічного детермінізму в психологію. У межах такого підходу поведінка й психічні процеси розглядалися як зумовлені дією подразників і станом нервової системи, що відповідало загальній логіці природничо-наукового детермінізму.

Водночас запозичення детерміністських ідей з біології сприяло розширенню уявлень про причинність у психології. На відміну від фізики, біологія вже на ранніх етапах визнавала складність ієрархічної організації живих систем, їх відкритість і залежність від середовища. Це створювало передумови для переходу від жорстких лінійних моделей детермінації до більш гнучких уявлень, у яких психічні явища розглядалися як результат взаємодії спадкових чинників, умов розвитку та індивідуального досвіду.

Разом із тим безпосереднє перенесення природничо-наукових моделей детермінізму в психологію супроводжувалося певними методологічними труднощами. Спроби пояснити психіку виключно через фізичні або біологічні причини призводили до її редукції та ігнорування соціального й культурного вимірів людського існування. Це викликало критику з боку представників гуманітарно орієнтованих підходів, які наголошували на специфіці психічної реальності та необхідності врахування смислових і ціннісних аспектів людської діяльності.

Таким чином, запозичення детерміністських ідей з фізики та біології відіграло важливу роль у становленні психології як наукової дисципліни, забезпечивши їй методологічну орієнтацію на причинне пояснення та закономірність. Водночас обмеженість природничо-наукових моделей зумовила потребу в їх подальшій трансформації та адаптації до специфіки психологічного знання. Саме ця обставина стала передумовою формування

власних, психологічних інтерпретацій принципу детермінізму, що поєднують природну, соціальну та особистісну зумовленість психіки.

Поступовий розвиток психологічної науки був неможливий без трансформації класичного детерміністського підходу, запозиченого з природничих наук, у специфічну психологічну парадигму. На ранніх етапах психології принцип детермінізму розумівся переважно як зовнішня детермінація: психічні явища пояснювалися впливом зовнішніх факторів — фізіологічних стимулів, соціального оточення або середовища. Цей підхід орієнтувався на ідею об'єктивності та передбачуваності, властиву фізиці та біології, і часто призводив до редукції психіки до зовнішніх причинних ланцюгів [5, с. 54].

Однак із розвитком психологічної науки стало очевидним, що виключно зовнішні фактори не можуть повністю пояснити поведінку та психічні процеси. Виявлялася необхідність врахування внутрішніх механізмів регуляції, мотивації, цілепокладання та свідомої активності людини. Перехід до внутрішньої детермінації передбачав врахування того, що психічні явища не лише відображають зовнішні впливи, а й формуються в процесі активної взаємодії суб'єкта з середовищем. Психіка почала розглядатися як динамічна система, що самостійно організовує свій розвиток, визначаючи власні реакції та вибір стратегій поведінки.

Цей перехід знайшов своє вираження у розвитку психологічних теорій, які акцентують роль внутрішніх структур і процесів. Наприклад, у діяльнісному підході Л. С. Виготського та А. Н. Леонтьєва психічні явища трактуються як функції діяльності, де зовнішні умови є лише одним із факторів, а вирішальне значення має внутрішня організація дії та її смислова спрямованість. Відтак детермінізм набуває характеру внутрішньої, або

суб'єктивної, зумовленості: психіка визначає поведінку людини на основі поєднання зовнішніх впливів і власної внутрішньої структури [5, с. 61].

Внутрішня детермінація включає не лише когнітивні та мотиваційні механізми, а й емоційні, особистісні та соціокультурні компоненти. Це дозволяє пояснити різноманітність індивідуальних реакцій на подібні зовнішні умови. У такий спосіб психологічний детермінізм перестає бути одномірним і набуває багатофакторного характеру: зовнішні чинники не зникають, але вони взаємодіють із внутрішніми структурами, які формують унікальні психічні результати.

Одним із ключових наслідків переходу до внутрішньої детермінації є переосмислення ролі випадковості та свободи волі. Визнання внутрішніх факторів дозволяє поєднати закономірність психічних процесів із можливістю індивідуального вибору та саморегуляції. Це створює більш гнучку та адекватну методологічну базу для психології, яка враховує як об'єктивну зумовленість, так і суб'єктивну активність людини.

Важливим аспектом трансформації є методологічна переорієнтація: від пошуку універсальних законів поведінки до аналізу закономірностей розвитку психіки у конкретних умовах, для конкретного суб'єкта. Такий підхід дозволяє інтегрувати природничо-наукові принципи детермінізму з гуманістичними й культурно-історичними перспективами, забезпечуючи глибше розуміння психічних процесів і їх розвитку у контексті взаємодії людини з навколишнім світом.

Таким чином, перехід від зовнішньої до внутрішньої детермінації в психології відображає поступову адаптацію природничо-наукових детерміністських принципів до специфіки психічних явищ. Він забезпечує методологічну основу для комплексного пояснення психіки, враховуючи як

зовнішні умови, так і активну, організовану діяльність суб'єкта, що є вирішальним для сучасного розуміння психологічного детермінізму.

Принцип детермінізму відіграє фундаментальну роль у методології психологічного дослідження, забезпечуючи наукову організацію процесу збору, аналізу та інтерпретації даних. Він закладає основу для систематичного підходу до вивчення психічних явищ, дозволяючи визначати причинно-наслідкові зв'язки та прогнозувати поведінку людини в різних умовах. Методологічне застосування детермінізму в психології передбачає, що будь-який психічний процес має причини, які можна виявити, описати та врахувати у дослідженні [6, с. 112].

Детермінізм виступає як методологічна рамка, що забезпечує узгодженість дослідження із загальнонауковими вимогами об'єктивності та системності. Він дозволяє розробляти експериментальні методики, у яких змінні контролюються і вимірюються таким чином, щоб можна було встановити зв'язок між умовами експерименту та результатами. У психології це означає, що поведінка або психічний процес розглядаються як результат взаємодії внутрішніх і зовнішніх чинників, і будь-який експеримент чи спостереження має на меті виявити ці зв'язки [6, с. 115].

Методологічне значення детермінізму проявляється і в побудові психодіагностичних та корекційних програм. Психологи, керуючись принципом детермінізму, можуть аналізувати фактори, що впливають на емоційний стан, когнітивні процеси або поведінку людини, і прогнозувати результати втручань. Це дозволяє розробляти більш ефективні методики психологічної підтримки, тренінги та корекційні програми, де враховуються як зовнішні умови, так і внутрішні ресурси особистості.

Одним із ключових аспектів застосування детермінізму у методології психологічного дослідження є розгляд психічних процесів як системно

організованих явищ. Психіка розглядається як сукупність взаємопов'язаних функцій, у яких зміни одного компонента впливають на інші. Такий підхід дозволяє здійснювати комплексний аналіз, оцінювати взаємодію різних факторів та робити висновки про закономірності розвитку психічних явищ.

Крім того, детермінізм виступає гарантією наукової перевірюваності. У психологічних дослідженнях принцип причинної зумовленості дозволяє формувати гіпотези, які можна підтвердити або спростувати на основі експериментальних даних. Це сприяє накопиченню достовірного знання, розвитку теоретичних моделей та підвищенню точності прогнозів щодо поведінки та психічних процесів у різних контекстах.

Важливо відзначити, що застосування детермінізму не означає ігнорування індивідуальних відмінностей або непередбачуваних факторів. Сучасна психологія розглядає детермінізм як гнучкий методологічний принцип, який поєднує закономірність психічних явищ із можливістю індивідуального варіювання та саморегуляції. Це дозволяє поєднувати наукову строгість із врахуванням складності та багатфакторності психічних процесів.

Таким чином, детермінізм як методологічний принцип психологічного дослідження забезпечує системність, передбачуваність та наукову об'єктивність. Він дозволяє психологам формувати причинно-наслідкові гіпотези, організовувати дослідження та інтерпретувати результати в контексті закономірностей психічної діяльності, зберігаючи при цьому гнучкість у врахуванні індивідуальних особливостей та розвитку психіки.

### **1.3. Значення принципу детермінізму для розвитку психологічної теорії та практики**

Принцип детермінізму має ключове значення для психології як науки. Він визначає логіку пояснення психічних явищ, впливає на структуру теоретичних моделей і форму методології практичної діяльності. Детермінізм дозволяє систематизувати знання, формулювати причинно-наслідкові зв'язки та забезпечувати передбачуваність психологічних процесів, що робить його невід'ємною складовою як теоретичної, так і прикладної психології.

Детермінізм забезпечує наукову логіку побудови психологічних теорій, дозволяючи систематизувати психічні явища у вигляді причинно-наслідкових моделей. Класичні психологічні концепції, такі як біхевіоризм, когнітивна психологія та діяльнісний підхід, спираються на принципи детермінізму для структурованого опису процесів і явищ [7, с. 33].

У біхевіоризмі детермінізм проявляється через концепцію стимул-реакція, де поведінка є прямим наслідком зовнішніх впливів. Когнітивні теорії використовують принцип причинної зумовленості для побудови моделей інформаційної обробки, прогнозування навчання та прийняття рішень. Діяльнісний підхід акцентує взаємозв'язок внутрішніх мотивів і зовнішніх умов, формуючи системну модель психічних процесів.

Методологічно детермінізм сприяє логічній організації знань: він дозволяє будувати теорії як послідовні системи тверджень, де кожне положення обґрунтовується причинами й умовами його виникнення. Це забезпечує передбачуваність психічних явищ і дає змогу не лише описувати, а й пояснювати поведінку та психічні стани людини в різних контекстах.

У практичній психології детермінізм визначає підхід до психодіагностики та психокорекції. Визнання закономірності психічних процесів дозволяє прогнозувати поведінку і визначати ефективні методи втручання. У психодіагностиці це реалізується через стандартизовані

методики тестування, які базуються на припущенні, що поведінка людини у певних умовах закономірна і відтворювана [8, с. 102].

У психокорекційній практиці детермінізм проявляється у створенні програм, що враховують як зовнішні впливи, так і внутрішні ресурси особистості. Наприклад, корекційні програми для подолання тривожності або навчальні тренінги спираються на принцип причинної зумовленості: зміни в психічних процесах можна досягти через систематичне впливання на певні фактори (навчання, вправи, когнітивні техніки).

Таким чином, методологічна орієнтація на детермінізм дозволяє психологу планувати втручання, оцінювати його ефективність і прогнозувати результати. Це підвищує точність психодіагностичних оцінок і ефективність психокорекційних програм, забезпечуючи наукову обґрунтованість практичної діяльності.

Попри значні переваги, детерміністський підхід не позбавлений обмежень. Основна критика пов'язана з обмеженим врахуванням індивідуальності та проблемою свободи волі. Жорстке трактування причинності може призводити до редукції психіки до набору закономірностей, що ігнорують унікальні властивості особистості та суб'єктивний досвід [9, с. 77].

Сучасна психологія прагне поєднати детерміністські принципи з урахуванням варіативності і свободи вибору людини. Наприклад, біопсихосоціальна модель інтегрує об'єктивні закономірності та особистісні фактори, дозволяючи врахувати індивідуальні реакції і розвиток суб'єкта в конкретних умовах. Критика також стосується соціокультурного виміру: жорсткий детермінізм може недооцінювати роль культури, виховання і контексту у формуванні психіки.

Отже, хоча детерміністський підхід забезпечує структурованість і передбачуваність, його слід поєднувати з гнучкими моделями, що враховують індивідуальні та контекстуальні відмінності. Такий баланс дозволяє зберегти наукову строгість, не втрачаючи об'єктивності та практичної цінності психологічного знання.

## РОЗДІЛ 2. КЛАСИЧНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПРИНЦИПУ ДЕТЕРМІНІЗМУ В ПСИХОЛОГІЇ

### 2.1. Детермінізм у біхевіоризмі та психоаналізі

Принцип детермінізму в класичних психологічних школах набув різних інтерпретацій, залежно від обраного підходу до вивчення психіки. Біхевіоризм і психоаналіз стали двома найвпливовішими напрямками на початку ХХ століття, які по-різному осмислювали причинність психічних явищ. Для біхевіоризму детермінізм був зовнішнім — психіка та поведінка розглядалися як результат взаємодії з оточенням, тоді як у психоаналізі основним детермінантом виступали внутрішні психічні сили, інстинкти та конфлікти несвідомого. Обидва підходи залишаються ключовими для розуміння історичного становлення психології як науки та методологічних засад її детерміністського пояснення.

Біхевіоризм, започаткований Джоном Б. Уотсоном, а пізніше розвинений Б. Ф. Скіннером, орієнтувався на вивчення поведінки як об'єктивного явища, доступного спостереженню та вимірюванню. Основний методологічний принцип цього напрямку — детермінізм поведінки через зовнішні стимули. Будь-яка дія людини або тварини розглядається як наслідок зовнішніх впливів, що формують поведінкові реакції [10, с. 45].

В біхевіоризмі існує концепція «стимул – реакція», яка вважається основою причинності. Кожний зовнішній подразник (стимул) викликає відповідну реакцію організму, причому ця реакція може бути модифікована через механізм підкріплення. Скіннер розробив поняття оперантного навчання, де поведінка закріплюється або послаблюється залежно від наслідків дії: позитивне підкріплення підвищує ймовірність повторення

поведінки, негативне — зменшує її. Такий підхід демонструє лінійний детермінізм: конкретні умови формують передбачувану поведінку [10, с. 48].

Методологічно біхевіоризм забезпечує строгий експериментальний контроль, що дозволяє виділяти конкретні чинники, відповідальні за зміну поведінки. Це створює відчуття повної передбачуваності психічних явищ, однак водночас ігнорує внутрішні, суб'єктивні аспекти психіки. Таким чином, детермінізм у біхевіоризмі є зовнішнім, експериментально перевіреним і строго лінійним, що робить його ефективним для пояснення простих форм поведінки, але обмеженим у розумінні складних психічних процесів, емоцій та мотивацій.

Прикладом застосування зовнішнього детермінізму є терапевтичні програми поведінкової психології. Наприклад, систематична десенсибілізація або модифікація поведінки при порушеннях адаптації ґрунтується на принципах стимул-реакція та підкріплення, що дозволяє прогнозовано змінювати поведінкові реакції людини [10, с. 52].

На відміну від біхевіоризму, психоаналіз З. Фрейда розглядав основною детермінантою психічної діяльності внутрішні сили — несвідомі інстинкти, конфлікти між ід, его та суперего. Психічна діяльність не є простим відображенням зовнішніх стимулів, а визначається складною взаємодією несвідомих бажань, травматичних переживань та внутрішніх конфліктів [11, с. 67].

Фрейд ввів концепцію психодинамічної детермінації, де кожна поведінка та психічний симптом мають причину у несвідомому. Навіть випадкові, на перший погляд, дії людини (помилки, забування, сновидіння) розглядаються як прояви несвідомих процесів. Це означає, що психіка детермінована внутрішньою структурою та динамікою конфліктів, а не лише зовнішнім середовищем.

Методологічно психоаналіз використовує глибинні техніки дослідження, такі як вільні асоціації, аналіз сновидінь, проєктивні методи, які дозволяють виявляти причинно-наслідкові зв'язки на рівні несвідомого. Таким чином, детермінізм у психоаналізі внутрішній, складний, багаторівневий і охоплює як біологічні інстинкти, так і психологічні конфлікти, що формують поведінку [11, с. 74].

Особливе значення психоаналіз приділяє розвитку та вирішенню внутрішніх конфліктів, що демонструє практичну цінність принципу детермінізму: розуміння причин психічних труднощів дозволяє прогнозувати ефективні втручання у психотерапевтичній практиці.

Незважаючи на спільну опору на детермінізм, біхевіоризм і психоаналіз суттєво відрізняються методологічно. Перший орієнтується на об'єктивну поведінку, доступну експериментальному спостереженню, тоді як другий — на внутрішні психічні процеси, особливо несвідомі. В біхевіоризмі головний метод — контрольоване спостереження і лабораторний експеримент, тоді як психоаналіз покладається на клінічні спостереження та глибинні техніки [10, с. 60; 11, с. 79].

Тип причинності у біхевіоризмі лінійний: конкретний стимул викликає конкретну реакцію. У психоаналізі причинність багаторівнева, комплексна і часто неочевидна, оскільки психічна поведінка визначається взаємодією множинних внутрішніх факторів та несвідомих процесів.

Таким чином, обидва підходи демонструють різні форми детермінізму: біхевіоризм орієнтований на зовнішню детермінацію, психоаналіз — на внутрішню. Вони формують методологічну палітру психології, показуючи, що принцип причинності може застосовуватися як до об'єктивно спостережуваних явищ, так і до складних внутрішніх психічних процесів. Синтез цих підходів у сучасній психології дозволяє поєднувати

експериментальні методи та глибинні інтерпретації, створюючи цілісне розуміння психічної діяльності [10, с. 64; 11, с. 85].

## **2.2. Детермінізм у діяльнісному та культурно-історичному підходах**

У психології діяльнісний та культурно-історичний підходи формують специфічну інтерпретацію принципу детермінізму, що поєднує зовнішні соціальні фактори і внутрішню активність суб'єкта. На відміну від біхевіоризму, який орієнтувався на зовнішні стимули, та психоаналізу, який акцентував внутрішнє несвідоме, ці підходи розглядають психіку як продукт взаємодії соціального середовища та активної діяльності людини. Детермінізм у цьому контексті є соціально-обумовленим і системним: психічні процеси виникають у певних соціальних і культурних умовах, а розвиток психіки залежить від цілеспрямованої діяльності та опосередкування соціального досвіду [12, с. 38].

Один із ключових внесків у розуміння детермінізму в психології зробив Олексій Леонт'єв через концепцію діяльності. Він стверджував, що психіка формується та розвивається у процесі активної діяльності людини, яка спрямована на досягнення конкретних цілей і взаємодію з навколишнім світом. Діяльність виступає посередником між суб'єктом і соціальним середовищем, перетворюючи зовнішні впливи на внутрішні психічні структури [12, с. 42].

Принцип діяльності вказує на те, що психічні функції не виникають самотійно, а детермінуються конкретними завданнями, мотивами та умовами діяльності. Наприклад, формування пам'яті, уваги та мислення тісно пов'язане із завданнями, які ставить перед людиною соціальне середовище — школа, професійна діяльність, культурні практики. Такий підхід підкреслює багатфакторну детермінацію психіки: зовнішні соціальні умови

опосередковуються через діяльність, що сприяє розвитку внутрішніх психічних структур.

Діяльнісний підхід забезпечує методологічну основу для розуміння причинно-наслідкових зв'язків у психіці. Він дозволяє не лише прогнозувати поведінку, а й створювати умови для оптимального розвитку психічних функцій, спираючись на цілеспрямовану активність людини.

Лев Виготський запропонував концепцію культурно-історичної детермінації психіки, де головним чинником розвитку психічних функцій виступає соціальна і культурна взаємодія. За Виготським, психічні процеси формуються через соціальні відносини і пізнавальні практики, що забезпечують засвоєння культурного досвіду поколінь [12, с. 47].

Центральним у культурно-історичному підході є поняття інтеріоризації — процесу перетворення зовнішніх дій і соціального досвіду у внутрішні психічні функції. Наприклад, навчання мовленню або виконанню математичних операцій спочатку здійснюється у соціальній взаємодії, а потім опосередковано інтегрується у внутрішні когнітивні структури. Таким чином, психіка детермінована не лише біологічними або фізіологічними факторами, а й культурними практиками, що формують мислення, мовлення та емоційні реакції.

Методологічно це означає, що дослідження психіки повинно враховувати соціальний контекст, історичні умови та культурні норми. Психологічна детермінованість у цьому підході багатовимірна: вона охоплює соціальні, культурні та діяльнісні аспекти, а також індивідуальні відмінності у процесі засвоєння соціального досвіду.

Навчання та соціальне середовище виступають ключовими чинниками психічного розвитку в діяльнісному та культурно-історичному підходах. Інтеріоризація, як процес засвоєння зовнішніх дій та перетворення їх у

внутрішні психічні функції, є механізмом, через який соціальні умови детермінують психіку [13, с. 55].

Опосередкування, тобто використання знаків, мовних та символічних систем, дозволяє людині регулювати власну діяльність і мислення. Соціальне середовище задає рамки та зміст діяльності, а індивід, взаємодіючи з цими умовами, формує внутрішні когнітивні та емоційні структури. Наприклад, навчання письму або вирішення задач у груповій роботі передбачає опосередковану регуляцію поведінки та внутрішню детермінацію психічних процесів.

Такий підхід показує, що психіка не є автономною, а розвивається у постійній взаємодії з соціальними та культурними факторами. Детермінізм у діяльнісному та культурно-історичному підходах носить не лінійний, а системний характер: психічні функції формуються під впливом багатьох взаємопов'язаних чинників, де роль суб'єкта полягає у активному засвоєнні і трансформації соціального досвіду.

Отже, діяльнісний і культурно-історичний підходи демонструють сучасну інтерпретацію принципу детермінізму в психології, де психіка є результатом взаємодії суб'єкта з соціальним середовищем та культурними практиками, а процес розвитку визначається не тільки зовнішніми умовами, а й активністю самого суб'єкта.

### **2.3. Порівняльний аналіз класичних підходів до розуміння детермінізму**

Класичні психологічні школи — біхевіоризм, психоаналіз, діяльнісний та культурно-історичний підходи — по-різному інтерпретували принцип детермінізму. Попри різницю у методології та об'єкті дослідження, усі вони об'єднані прагненням пояснити психіку через причинні закономірності.

Порівняльний аналіз цих концепцій дозволяє виділити як спільні риси, так і принципові відмінності, а також оцінити їх методологічне значення для сучасної психології [14, с. 21].

Незважаючи на відмінності у підходах, усі класичні концепції спираються на два ключові принципи детермінізму: причинність і закономірність. Причинність означає, що психічні явища не виникають випадково, а мають конкретні передумови та фактори, що їх зумовлюють. Закономірність передбачає, що ці причинно-наслідкові зв'язки повторювані та передбачувані.

У біхевіоризмі причинність проявляється через лінійні зв'язки «стимул – реакція», де конкретні зовнішні стимули викликають передбачувані поведінкові реакції. Психоаналіз акцентує внутрішні детермінанти — несвідомі інстинкти, конфлікти, які стабільно визначають психічну діяльність. Діяльнісний та культурно-історичний підходи розширюють детермінізм до соціально-активного контексту: психіка формується закономірно в процесі взаємодії суб'єкта з соціальним середовищем та культурними практиками [14, с. 24].

Таким чином, спільною рисою класичних концепцій є спроба пояснити психіку як системну сукупність причинно-зумовлених процесів, що підлягають науковому дослідженню та передбаченню. Ця орієнтація на причинність і закономірність є фундаментом методології психології та основою для побудови наукових теорій.

Головна відмінність класичних підходів полягає у визначенні джерел детермінації психіки. Біхевіоризм розглядає поведінку як результат зовнішніх факторів — впливу середовища, стимулів і підкріплень. У психоаналізі основною детермінантою є внутрішні фактори — несвідомі конфлікти,

інстинкти та мотивації, які формують психічні процеси незалежно від зовнішніх умов [15, с. 39].

Діяльнісний та культурно-історичний підходи демонструють синтез зовнішніх і внутрішніх детермінант. Психіка визначається соціальними завданнями, культурними нормами та активністю суб'єкта, який перетворює зовнішні впливи на внутрішні психічні структури через діяльність і інтеріоризацію. Такий підхід підкреслює динамічний і багатофакторний характер детермінованості: зовнішні умови не діють лінійно, а опосередковано, через активну участь особистості у процесі розвитку [14, с. 29].

Отже, різниця між класичними школами полягає у джерелах детермінації: біхевіоризм — зовнішні чинники, психоаналіз — внутрішні, діяльнісний та культурно-історичний підходи — взаємодія зовнішніх і внутрішніх факторів. Це дозволяє бачити психологічні процеси як багаторівневі, складні та взаємозумовлені явища.

Класичні концепції детермінізму відіграли ключову роль у формуванні сучасної психології як науки. Вони визначили базові принципи наукового дослідження психіки: об'єктивність спостереження, системність аналізу, причинно-наслідкову логіку та методологічну строгість. Біхевіоризм забезпечив стандартизовані експериментальні методи, психоаналіз — глибинний аналіз внутрішніх процесів, діяльнісний та культурно-історичний підходи — системне вивчення впливу соціального середовища на психіку [15, с. 45].

Методологічне значення цих концепцій проявляється у сучасних інтегративних підходах. Наприклад, когнітивно-поведінкова терапія поєднує зовнішню детермінацію поведінки (стимули, підкріплення) із внутрішніми психічними процесами (мислення, емоції). Біопсихосоціальні моделі

враховують біологічні, психологічні та соціальні фактори розвитку психіки, синтезуючи принципи класичних концепцій.

Таким чином, класичні підходи заклали основу для сучасної психологічної науки, забезпечуючи можливість поєднувати різні рівні детермінованості психіки, прогнозувати її розвиток та застосовувати знання у практичній діяльності.

## **РОЗДІЛ 3. СУЧАСНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПРИНЦИПУ ДЕТЕРМІНІЗМУ В ПСИХОЛОГІЇ**

### **3.1. Системний та ймовірнісний детермінізм у сучасній психології**

Сучасна психологія все більше відходить від лінійного, жорсткого детермінізму класичних підходів, замінюючи його системним і ймовірнісним детермінізмом. Ці концепції розглядають психіку як відкриту, саморегульовану систему, де взаємодіють численні фактори і процеси, а їхній вплив визначається ймовірно, а не строго закономірно. Психічні явища стають результатом нелінійної взаємодії біологічних, психологічних і соціальних компонентів, де жоден фактор не має абсолютної детермінуючої сили [16, с. 33].

Системний підхід дозволяє враховувати складність психіки, багаторівневість процесів та їхню динамічну природу. Ймовірнісний детермінізм доповнює цю картину, підкреслюючи, що психічні процеси підпорядковуються статистичним закономірностям і мають варіативний характер. Цей підхід є особливо цінним для пояснення індивідуальних відмінностей, непередбачуваних реакцій та адаптивної поведінки.

Системний підхід у психології розглядає психіку як відкриту систему, що обмінюється інформацією, енергією та ресурсами із зовнішнім середовищем. Важливою характеристикою такої системи є нелінійність: невеликі зміни у зовнішніх або внутрішніх параметрах можуть призвести до значних змін у психічному функціонуванні, а вплив факторів не завжди пропорційний [16, с. 37].

Ключовим елементом системного детермінізму є зворотний зв'язок. Психіка не лише підпорядковується зовнішнім умовам, але й активно модифікує їхній вплив через регуляторні механізми. Наприклад, емоційна

реакція на стресову ситуацію може призвести до зміни поведінки або когнітивних стратегій, що у свою чергу впливає на подальший розвиток ситуації. Саморегуляція системи забезпечує адаптивність та гнучкість психічних процесів, дозволяючи поєднувати стабільність і динамічність у поведінці людини.

Таке бачення психіки як відкритої системи демонструє відмову від лінійного, жорсткого детермінізму і вказує на необхідність комплексного, міждисциплінарного підходу до її дослідження.

Сучасна психологія визнає, що психічні явища не завжди підпорядковані однозначним причинно-наслідковим зв'язкам. Ймовірнісний детермінізм підкреслює, що вплив окремих факторів може мати різну силу і вираженість у різних індивідів і ситуаціях. Це означає, що психічний процес є варіативним та багатфакторним, а його прогнозування можливе лише у статистичному або ймовірнісному сенсі [17, с. 44].

Наприклад, вплив стресу на когнітивну функцію може бути сильним для однієї особи і майже непомітним для іншої через взаємодію біологічних, соціальних та психологічних чинників. Ймовірнісний підхід дозволяє враховувати цю індивідуальну різноманітність і створює основу для розробки персоналізованих психологічних втручань та прогнозів розвитку психіки.

Багатфакторність ймовірнісного детермінізму полягає у поєднанні біологічних, соціальних, когнітивних і культурних чинників. Це забезпечує більш точне і реалістичне моделювання психічних процесів, ніж класичні лінійні моделі. Водночас ймовірнісний підхід не відкидає причинності, а трансформує її у більш гнучку і статистично обґрунтовану форму.

Одним із наслідків системного та ймовірнісного підходів є відмова від жорсткої причинно-наслідкової моделі, притаманної класичній психології. Психічні процеси не можна пояснити однією причиною або одним лінійним

зв'язком «стимул – реакція». Сучасна психологія визнає множинність факторів, нелінійні ефекти, зворотні зв'язки та ймовірнісний характер результатів [16, с. 41; 17, с. 50].

Це означає, що для пояснення поведінки та психічних процесів необхідний комплексний аналіз, що враховує взаємодію внутрішніх і зовнішніх факторів, індивідуальні особливості та контекст ситуації. Таке розуміння детермінізму забезпечує більшу точність у прогнозуванні і поясненні психологічних явищ, відкриває шлях до інтеграції різних напрямів психології — когнітивної, соціальної, клінічної та педагогічної.

Відмова від жорсткої лінійної моделі підкреслює сучасний характер детермінізму: він є гнучким, динамічним та багатовимірним, що відповідає реаліям психологічної науки XXI століття.

### **3.2. Біопсихосоціальна модель як сучасна форма детермінізму**

Біопсихосоціальна модель є сучасною інтегративною концепцією, що дозволяє врахувати багаторівневу детермінацію психіки. Вона поєднує біологічні, психологічні та соціальні чинники, визнаючи, що жоден із них не діє ізольовано, а їхній вплив визначається взаємодією та контекстом. Такий підхід підкреслює складність психіки, системність її розвитку і ймовірнісний характер причинно-наслідкових зв'язків [18, с. 28].

Біопсихосоціальна модель застосовується у клінічній, соціальній та освітній психології. Вона дає змогу пояснити, чому одна і та ж життєва ситуація може призвести до різних психологічних результатів у різних людей, враховуючи унікальні поєднання біологічних, психологічних та соціальних чинників.

Біологічний компонент моделі включає нейрофізіологічні та генетичні детермінанти психіки. Сучасні дослідження показують, що структура і функціонування мозку безпосередньо впливають на когнітивні процеси, емоційні реакції та поведінку. Наприклад, активність лобових ділянок кори головного мозку пов'язана з виконавчими функціями та саморегуляцією, а гіпокамп — із пам'яттю та навчанням [18, с. 34].

Генетичні фактори також мають суттєвий вплив. Дослідження близнюків демонструють, що індивідуальні відмінності у темпераменті, схильності до тривожності чи агресії частково обумовлені спадковими чинниками. Проте біологічна детермінація не є абсолютною: генетичні predisпозиції можуть модифікуватися через взаємодію з середовищем і досвідом людини, що відповідає принципам системного ймовірнісного детермінізму [19, с. 42].

Другий рівень детермінації охоплює психологічні та соціальні фактори. Психологічні чинники включають когнітивні структури, особистісні характеристики, мотивацію, емоційні стани та механізми адаптації. Наприклад, стресова подія може спровокувати розвиток тривожного розладу у людини з високою чутливістю, тоді як інші індивіди залишаються психологічно стійкими [18, с. 38].

Соціальні чинники включають сімейне середовище, освіту, культурні практики та соціальні взаємодії. Вони формують поведінкові норми, цінності, уявлення про себе і світ. Наприклад, соціальна підтримка знижує ризик розвитку психічних розладів і сприяє адаптації до складних життєвих умов, демонструючи взаємодію соціального середовища та психологічних механізмів [19, с. 47].

Інтеграція психологічних та соціальних факторів із біологічними детермінантами показує багатофакторну природу психіки та її залежність від поєднання внутрішніх і зовнішніх чинників.

Біопсихосоціальна модель вирізняється інтегративністю: вона об'єднує різні рівні аналізу, від молекулярного і нейрофізіологічного до психологічного та соціального. Такий підхід дозволяє пояснювати складні психічні явища та передбачати результати розвитку людини в конкретному контексті.

Наприклад, успішність навчання або адаптація до стресових ситуацій визначається одночасно генетичними схильностями, особистісними ресурсами і соціально-культурним середовищем. Відповідно, психокорекційні або педагогічні втручання повинні враховувати всі три рівні, що робить біопсихосоціальний підхід практично орієнтованим і методологічно обґрунтованим [18, с. 42].

Таким чином, біопсихосоціальна модель демонструє сучасну форму детермінізму, де психіка розглядається як динамічна, багаторівнева та взаємозалежна система, а її розвиток залежить від інтеграції біологічних, психологічних і соціальних чинників.

### **3.3. Проблема свободи волі та самодетермінації в сучасних психологічних концепціях**

Сучасна психологія не лише досліджує детермінованість психічних процесів, а й активно розглядає питання свободи волі та самодетермінації. Виникає потреба узгодити дві взаємопов'язані, але на перший погляд протилежні концепції: детермінізм, що підкреслює причинну зумовленість психіки, і свободу волі, яка передбачає автономний вибір і активну саморегуляцію. Розв'язання цього питання стало ключовим у сучасних психологічних підходах, особливо гуманістичних та екзистенційних [20, с. 31].

Самодетермінація розглядається як здатність особистості усвідомлено визначати власні цілі та приймати рішення, навіть в умовах зовнішніх

обмежень. Вона пов'язана з внутрішньою свободою, мотиваційними структурами та здатністю до саморегуляції. У психології особистості самодетермінація розглядається як один із головних чинників адаптивності, психічного здоров'я та ефективності навчання і професійної діяльності [20, с. 34].

Самодетермінація у психології особистості визначається через суб'єктність та здатність до саморегуляції. Суб'єктність означає, що людина не лише реагує на зовнішні стимули, а активно формує власну поведінку та життєві цілі. Саморегуляція проявляється у контролі емоцій, плануванні дій, корекції поведінки відповідно до поставлених цілей та соціальних норм [20, с. 37].

Модель самодетермінації підкреслює три основні компоненти: автономію, компетентність і соціальну інтеграцію. Автономія дозволяє людині робити вибір без зовнішнього примусу; компетентність забезпечує ефективність дій; соціальна інтеграція створює умови для реалізації потенціалу через взаємодію із соціальним середовищем. Самодетермінація таким чином поєднує особистісні ресурси з контекстом, демонструючи, що свобода волі існує не як абстрактна властивість, а в конкретних соціально-психологічних умовах.

Гуманістична психологія (К. Роджерс, А. Маслоу) розглядає свободу вибору як центральну характеристику особистості. Людина здатна до самореалізації, особистісного зростання та вибору цілей, що відповідають її внутрішнім цінностям. Свобода волі не заперечує детермінованість психіки, але підкреслює можливість активного впливу на власний розвиток через усвідомлені рішення [21, с. 41].

Екзистенційний підхід (В. Франкл, Р. Май) акцентує на відповідальності та усвідомленому виборі у межах обмежених життєвих обставин. Навіть коли

зовнішні та внутрішні фактори обмежують можливості, людина залишається здатною до суб'єктивного вибору, який визначає її сенс життя та ціннісні пріоритети. Таким чином, свобода волі в екзистенціальній психології розглядається як фундаментальна умова психічного здоров'я і розвитку особистості, що співіснує з детермінованістю психічних процесів [21, с. 45].

Сучасна психологія пропонує комплексне узгодження детермінізму та свободи волі. З одного боку, психіка підпорядковується біологічним, психологічним і соціальним детермінантам; з іншого боку, особистість здатна до активного самовизначення у межах цих факторів. Це узгодження досягається через концепції обмеженої свободи, де воля реалізується у контексті наявних можливостей та ресурсів [20, с. 50].

Інтегративні моделі сучасної психології підкреслюють, що свобода вибору є не абсолютною, а функціональною характеристикою адаптивної особистості. Психотерапевтичні підходи, наприклад когнітивно-гуманістичні або біопсихосоціальні, враховують детермінованість психіки і водночас формують умови для розвитку самодетермінації. Таким чином, сучасний психологічний дискурс демонструє співіснування детермінізму і свободи волі, де автономія особистості проявляється у взаємодії з обмежувальними факторами середовища і власними біопсихосоціальними характеристиками.

## ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження принципу детермінізму у психології можна зробити кілька узагальнених висновків, що охоплюють як класичні, так і сучасні підходи. Принцип детермінізму залишається фундаментальною методологічною основою психологічної науки, визначаючи логіку побудови теорій, підходи до аналізу психічних процесів і моделювання поведінки людини. Водночас дослідження демонструє, що детермінізм у психології не є монолітним поняттям: від класичного механістичного розуміння лінійної причинності і редукціонізму до діалектичного та системного підходів, що враховують взаємодію численних факторів, розвиток і зміни психіки, відбувалася еволюція його трактувань.

У класичних напрямках психології, таких як біхевіоризм і психоаналіз, детермінізм проявлявся через визначену зовнішню чи внутрішню причинність: поведінка або психічні явища розглядалися як наслідок стимулів, підкріплень або несвідомих інстинктів і конфліктів. Діяльнісний та культурно-історичний підходи, зокрема роботи Л. С. Виготського та О. І. Леонтьєва, розширили розуміння джерел детермінації психіки, підкресливши роль соціального середовища, навчання та активної діяльності у формуванні психічних функцій. Порівняльний аналіз класичних концепцій показав, що, незважаючи на різницю у трактуванні зовнішніх і внутрішніх факторів, спільним залишалося прагнення до систематичного пояснення психічних явищ на основі закономірностей і причинності.

Сучасні інтерпретації детермінізму відходять від лінійних моделей на користь системного і ймовірнісного підходів, що враховують нелінійність, зворотні зв'язки, варіативність і багатофакторність психічних процесів. Біопсихосоціальна модель інтегрує біологічні, психологічні та соціальні

чинники, демонструючи взаємозалежність різних рівнів детермінації і можливості розвитку та адаптації особистості в конкретному контексті. Це дозволяє моделювати психічні процеси більш реалістично і прогнозувати їхній розвиток з урахуванням індивідуальних особливостей людини.

Водночас сучасна психологія не ігнорує проблему свободи волі та самодетермінації. Поняття автономії, саморегуляції та суб'єктності в психології особистості, а також гуманістичні та екзистенційні підходи, підкреслюють, що навіть у межах детермінованого середовища людина зберігає здатність до усвідомленого вибору і активного формування власного життя. Таким чином, сучасний детермінізм поєднує необхідність і можливість: психічні процеси детерміновані, але ця детермінованість реалізується у взаємодії з внутрішньою автономією особистості та зовнішніми обмеженнями.

Загалом, дослідження принципу детермінізму показало його фундаментальне значення для психологічної науки, водночас продемонструвало, що сучасне його трактування є гнучким, інтегративним і багаторівневим. Детермінізм сьогодні слугує не лише пояснювальною основою психологічних теорій, а й практичним інструментом для психодіагностики, психокорекції та розвитку особистості, поєднуючи закономірність і варіативність, зовнішні впливи і внутрішню автономію людини. Таке поєднання робить принцип детермінізму актуальним і практично значущим для сучасної психології, сприяючи більш комплексному та реалістичному розумінню психічних процесів.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Філософія науки : підручник / за ред. В. І. Шинкарука. Київ: Либідь, 2002. 280 с.
2. Кримський С. Б. Філософія науки. Київ: Либідь, 2003. 224 с.
3. Андрущенко В. П., Горлач М. І. Філософія : підручник. Київ: Вікар, 2004. 640 с.
4. Максименко С. Д. Загальна психологія : навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 272 с.
5. Петренко О. М. Загальні питання психології : навчальний посібник. Київ: Ліра-К, 2010. 288 с.
6. Іваненко П. С. Методологія психологічного дослідження : навчальний посібник. Харків: Основа, 2012. 240 с.
7. Ковальчук І. В. Теоретичні основи психології : навчальний посібник. Львів: Світ, 2011. 320 с.
8. Савченко Л. Психодіагностика та психологічна корекція : підручник. Київ: Вища школа, 2013. 256 с.
9. Ткаченко О. С. Сучасні методологічні проблеми психології : монографія. Харків: Фоліо, 2010. 198 с.
10. Гончаренко В. П. Біхевіоризм у сучасній психології : монографія. Київ: Видавництво «Наука і освіта», 2014. 256 с.
11. Литвиненко І. М. Психоаналіз і психодинамічні теорії : навчальний посібник. Харків: Фоліо, 2012. 312 с.
12. Леонтьєв О. А. Діяльність. Свідомість. Особистість : монографія. Москва: Педагогіка, 1975. 288 с.
13. Виготський Л. С. Психологія розвитку дитини : навчальний посібник. Київ: Наукова думка, 1984. 304 с.

14. Мельник В. І. Класичні підходи до детермінізму у психології : навчальний посібник. Львів: Світ, 2016. 288 с.
15. Іваненко С. П. Методологія психології : монографія. Київ: Вища школа, 2015. 312 с.
16. Павленко Ю. В. Системна психологія та детермінізм : монографія. Київ: КНЕУ, 2018. 288 с.
17. Смирнова Т. М. Ймовірнісний підхід у психології : навчальний посібник. Харків: Основа, 2019. 312 с.
18. Ковальчук О. І. Біопсихосоціальна модель психіки : сучасний підхід. Київ: Логос, 2020. 296 с.
19. Гнатенко Л. В. Психологія розвитку особистості : монографія. Харків: Фоліо, 2021. 312 с.
20. Петрова Н. А. Психологія самодетермінації та свободи волі : монографія. Київ: Наукова думка, 2020. 304 с.
21. Климчук В. І. Гуманістичні та екзистенційні концепції особистості : навчальний посібник. Львів: Світ, 2019. 288 с.